

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.006>

MILLAT TILI VA MADANIYATI MUNOSABATI

Mamatova Dilafruz Zafarovna

Qo‘qon davlat universiteti 2-bosqich mustaqil izlanuvchisi

Dilafruzmamatova092@gmail.com

Tel+998950617117

Annotatsiya Mazkur maqolada til va madaniyat o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik, ularning milliy o‘zlikni shakllantirish va saqlab qolishdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Muallif globallashuv va shiddatli integratsiya jarayonlari hukm surayotgan davrda milliy tillarning asl tabiatini ehtiyot qilish, ularning boy madaniy qatlamlari bilan uyg‘unligini tadqiq etish muhimligini ochib bergan. Shuningdek, maqolada lisoniy dunyo manzarasi, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari, odob-axloq mezonlari hamda ularning tildagi ifodasi "andisha", "or-nomus", "mehr-oqibat" kabi tushunchalar misolida yoritilgan. Tadqiqot natijasida tilni asrash milliy madaniyatni va tarixiy xotirani asrash demak ekanligi asoslanib, virtual makonda milliy kontentni kengaytirish va yoshlarda milliy o‘zlikni mustahkamlash bo‘yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: til, madaniyat, milliy o‘zlik, lisoniy dunyo manzarasi, globallashuv, ma‘naviy meros, muloqot madaniyati, axborot makoni, milliy qadriyatlar.

Аннотация В данной статье научно-теоретически проанализирована диалектическая взаимосвязь между языком и культурой, а также их роль в формировании и сохранении национальной идентичности. Автор раскрывает важность бережного отношения к истинной природе национальных языков и исследования их гармонии с богатыми культурными пластами в эпоху глобализации и стремительных интеграционных процессов. В статье также освещаются языковая картина мира, национальные ценности узбекского народа, критерии нравственности и их выражение в языке на примере таких понятий, как «андиша» (скромность/деликатность), «ор-номус» (честь и достоинство), «мехр-оқибат» (доброта и милосердие). В результате исследования обосновано, что сохранение языка равносильно сохранению национальной культуры и исторической памяти, а также приведены практические рекомендации по расширению национального контента в виртуальном пространстве и укреплению национальной идентичности у молодежи.

Ключевые слова: язык, культура, национальная идентичность, языковая картина мира, глобализация, духовное наследие, культура общения, информационное пространство, национальные ценности.

Annotation This article scientifically and theoretically analyzes the dialectical relationship between language and culture, as well as their role in shaping and preserving national identity. The author highlights the importance of safeguarding the true nature of national languages and exploring their harmony with rich cultural layers during an era of globalization and rapid integration processes. Furthermore, the article examines the linguistic worldview, the national values of the Uzbek people, moral criteria, and their expression in language through concepts such as "andisha" (discretion), "or-nomus" (honor and dignity), and "mehr-oqibat" (kindness and compassion). Based on the research findings, it is established that preserving the language means preserving national culture and historical memory, and practical recommendations are provided for expanding national content in the virtual space and strengthening national identity among youth.

Keywords: language, culture, national identity, linguistic worldview, globalization, spiritual heritage, communication culture, information space, national values.

Kirish

Sivilizatsiyaning yuksalish bosqichlari har doim jamiyatning intellektual salohiyati va ma'naviy olami bilan uzviy chambarchas bo'lib kelgan. Har qanday elatning o'ziga xos tarovati, o'tmish xotirasi va noyob madaniy qiyofasi eng avvalo uning ona tilida hamda boy ma'naviy xazinasida yorqin namoyon bo'ladi. Shu sababli ham til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqadorlik masalasi ko'p asrlardan beri nafaqat tilshunoslikning, balki falsafa, etnologiya, sotsiologiya hamda madaniyatshunoslik kabi qator tarmoqlarning doimiy tadqiqot obyekti bo'lib qolmoqda. Jahon ilm-fan maydonida Vilgelm fon Gumboldt, Edvard Sepir, Benjamin Li Uorf singari taniqli mutafakkirlarning ilmiy izlanishlarida ham tilning inson ongiga va milliy dunyoqarashga ko'rsatadigan ta'siri bosh o'rinni egallagan.

"Til – xalqning jonidir" degan mazmundagi chuqur hikmatli qarashlar hech qachon tasodifan maydonga kelmagan. Masalaning mohiyati shundaki, har bir inson borliqni, atrofdagi voqelik va hodisalarni aynan o'z ona tilining betakror nuqtai nazari (prizmasi) orqali idrok etadi, anglab yetadi hamda baholaydi. Til oddiygina muloqot vositasi yoki axborot tashuvchi mexanizm emas, balki muayyan millatning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy me'yorlari va falsafiy qarashlarini o'z bag'rida jamlagan ulkan ma'naviy kod tizimidir.

Hozirgi globallashuv va shiddatli integratsiya jarayonlari hukm surayotgan davrda milliy tillarning asl tabiatini ehtiyot qilish, ularning boy madaniy qatlamlari bilan uyg'unligini tadqiq etish har qachongidan ham dolzarb vazifaga aylanmoqda. Madaniyat va tilni bir-biridan uzib qo'ygan holda ilmiy tahlil qilish imkonsizdir; aksincha, ular bir-birini o'zaro to'ldirib va boyitib boruvchi yagona mexanizm sifatida milliy o'zlikni saqlab qolishning eng mustahkam poydevori vazifasini o'taydi. Mazkur maqolaning bosh maqsadi ham aynan til va madaniyat o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni yoritib berish hamda ularning milliy o'zlikni shakllantirishdagi o'rnini ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil qilishdan iboratdir.

Asosiy qism

Til va madaniyat munosabati masalasi o'zining ko'p qirrali tabiati bilan ajralib turadi. Ilmiy adabiyotlarda til madaniyatning bir qismi sifatida ham, aksincha, madaniyat tilning mahsuli

sifatida ham talqin qilinadi. Aslini olganda, bu ikki tushuncha o'rtasida uzviy dialektik bog'liqlik mavjud bo'lib, ular bir-birini o'zaro ta'minlaydi va rivojlantiradi.

Har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi uning lisoniy dunyo manzarasida (linguistic worldview) o'z aksini topadi. Lisoniy dunyo manzara deganda olamni ona tili kategoriyalari, grammatik tuzilishi va lug'at boyligi orqali idrok etish tizimi tushuniladi. Masalan, o'zbek tilidagi qarindosh-urug'chilik tizimini bildiruvchi atamalarning boyligi ("amaki", "tog'a", "amma", "xola", "qaynona", "qaynota" va boshqalar) xalqimizning oilaviy qadriyatlarga, qarindoshlik rishtalariga va hurmat-izzatga qanchalik katta e'tibor qaratishini madaniy jihatdan ochib beradi. Boshqa tillarda bunday aniq va qat'iy farqlovchi so'zlar bo'lmasligi mumkin, bu esa aynan til va madaniyatning o'ziga xos uyg'unligidan dalolat beradi.

Vilgelm fon Gumboldt ta'kidlaganidek, til shunchaki tayyor narsalarning ifodasi emas, balki ruhning o'z-o'zini yaratish jarayonidir. Xalqning milliy xarakteri, axloqiy tamoyillari va estetik didi uning tilidagi frazeologizmlar, maqollar, matallar hamda iboralarida yorqin namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek xalq og'zaki ijodi va tilida uchraydigan "andisha", "or-nomus", "mehr-oqibat", "hayo" kabi tushunchalar boshqa xalqlar madaniyatida boshqacha shakllarda namoyon bo'lishi yoki o'zbekona ma'no qatlamini to'liq bermasligi mumkin. Bu holat tilning milliy madaniyatni saqlab turuvchi asosiy idish ekanini tasdiqlaydi.

Madaniyat avloddan-avlodga asosan ikki yo'l bilan moddiy va ma'naviy vositalar orqali uzatiladi. Biroq ma'naviy merosning, urf-odatlarining, falsafiy qarashlar va diniy-axloqiy qadriyatlarning saqlanib qolishi va kelajakka yetkazilishida tilning o'rni beqiyosdir. Yozma yodgorliklar ("Devonu lug'atot turk", "Qutadg'u bilig") yoki xalq dostonlari tili orqali biz otabobolarimizning asrlar oldingi dunyoqarashi, yashash tarzi va falsafasini bugungi kunda ham his qila olamiz.

Agar til yo'qolsa, u bilan bog'liq bo'lgan butun boshli madaniy qatlam ham asta-sekin unutila boshlaydi. Dunyo tajribasida ko'plab kichik xalqlarning tillari yo'qolishi natijasida ularning noyob madaniyati, urf-odatlari va ming yillik bilimlari ham abadiy unut bo'lib ketgani buning achchiq misolidir. Shuning uchun tilni asrash bu milliy madaniyatni, milliy ruhni va tarixiy xotirani asrash demakdir.

Bugungi shiddatli globallashtirish, raqamlashtirish va ommaviy madaniyat (mass culture) hukm surayotgan davrda til va madaniyat munosabatlarida yangi tendentsiyalar kuzatilmoqda. Xalqaro aloqalarning kengayishi ingliz tilining global til sifatida ustunlik qilishi va internet makonida yagona axborot muhitining shakllanishi milliy tillarga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Xorijiy so'zlarning asossiz ravishda kundalik nutqqa va ilmiy muomalaga kirib kelishi natijasida ba'zan milliy tilning ichki imkoniyatlari cheklanib qolishi yoki lisoniy standartlarning buzilishi holatlari yuzaga kelmoqda. Biroq, sog'lom madaniy immunitetga ega bo'lgan millatgina o'z tilining asl tabiatini saqlab qolgan holda boshqa tillardan o'zlashtirilgan elementlarni o'ziga moslashtira oladi. Bu jarayonda milliy adabiyot, san'at va ta'lim tizimining o'rni hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi

KUTILAYOTGAN NATIJA

Ushbu tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy etilishi ijtimoiy-madaniy hayot, ta'lim va ilm-fan sohalarida quyidagi muhim ijobiy o'zgarishlarni ta'minlaydi:

Milliy o‘zlik va ma’naviy barqarorlikni mustahkamlash

Yoshlar va keng jamoatchilikda ona tiliga shunchaki so‘zlashuv quroli emas, balki xalqimizning ma’naviy xazinasini va o‘zlik timsoli sifatida qarash ko‘nikmasi rivojlanadi.

Tashqi madaniy ta’sirlar hamda axborot xurujlari avj olgan davrda tilimizning o‘ziga xosligini va sofliqini muhofaza qiluvchi jamiyatning ma’naviy qalqoni shakllanadi.

Tadqiqot va ta’lim jarayonidagi amaliy afzalliklar;

Lingvistika, sotsiolingvistika va madaniyatshunoslik chorrahasida fanlararo yangi ilmiy qarashlar yuzaga keladi.

Oliy hamda o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida "O‘zbek tili va adabiyoti", "Tilshunoslikka kirish", "Madaniyatshunoslik" va yondosh yo‘nalishlar bo‘yicha mashg‘ulotlarni boyitishda tayanch o‘quv-uslubiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Virtual va raqamli makonda milliy kontentni kengaytirish

Til va madaniyat uyg‘unligini zamonaviy axborot makoniga moslashtirishning nazariy-amaliy bazasi yaratiladi.

Internet tarmog‘ida o‘zbek tilidagi sifatli manbalar — e-lug‘atlar, audio-podkastlar, hujjatchilik hamda ma’rifiy platformalar hajmi ortib, milliy qadriyatlarimizning onlayn maydondagi o‘rni mustahkamlanadi.

Muloqot madaniyati va ijtimoiy muhitni yuksaltirish;

O‘zbekona muomala etikasi hamda "andisha", "oqibat", "izzat-hurmat" kabi milliy-falsafiy tushunchalarning tildagi amaliy qo‘llanilishi qayta tiklanib, kundalik muloqot saviyasi oshadi.

Avlodlar o‘rtasidagi vorisiylik rishtalari kuchayib, ajdodlarimizdan meros qolgan adabiy va tarixiy manbalarni anglash hamda ularni kelajak avlodga asl holicha yetkazish mexanizmlari takomillashtiriladi.

Xulosa

Ona tili va milliy madaniyatning bir-biriga ta’siri xususida izlanish olib borish oddiy nazariy izlanish bo‘lmay, balki har bir xalqning ertangi istiqboli va milliy qiyofasini belgilovchi strategik masaladir. O‘rganilgan manbalar va tahlillar shuni dalillaydiki, til madaniyatning shunchaki ifodalagichi emas, balki uni saqlab qoluvchi hamda kelajak sari yetkazuvchi asosiy vositadir. Globallashtirish shiddati va axborot texnologiyalari hukmronlik qilayotgan hozirgi sharoitda ona tilimiz sofliqini muhofaza etish hamda uni milliy qadriyatlar bilan parallel ravishda rivojlantirish dolzarb ehtiyojga aylanmoqda.

Xalqimizning necha asrlik ma’rifiy xazinasini – adabiyotimiz, urf-odatlarimiz hamda "oqibat", "andisha", "andoza" kabi yuksak insoniy fazilatlar aynan til vositasida avlodlarga o‘tib kelmoqda. Tildan uzoqlashish yoki uning nufuzini tushirish – bu xalqning o‘z tarixiy-madaniyat ildizlaridan uzilishi demakdir. Shu bois, til hamda madaniyatni o‘zaro ajralmas yaxlitlikda asrash va boyitib borish har bir yurtidoshimizning burchidir.

Ushbu yo‘nalishdagi natijalarni amaliyotga tatbiq etish uchun quyidagi ustuvor qadamlarni qo‘yish maqsadga muvofiq:

Oila va ta’lim poydevorida milliy tarbiyani kuchaytirish;

Yosh avlod ongiga ona tilining nafaqat o‘zaro alaqalashuv vositasi, balki milliy g‘urur va boy madaniy ko‘zgu ekanligini yoshlikdanoq singdirib borish.

Virtul makonda milliy til nufuzini yuksaltirish;

Axborot texnologiyalari hamda internet resurslarida o‘zbek tilidagi qiziqarli, zamonaviy va foydali kontentlarni (onlayn kurslar, podkastlar, ilmiy-ma’rifiy loyihalar) ko‘paytirish orqali yoshlar e’tiborini jalb etish.

Muloqot odobini yuksaltirish va til sofliğini saqlash;

OAV, badiiy adabiyot va kundalik so‘zlashuvda milliy odob-axloq mezonlarini qaror toptirish, yot madaniyatlar va "ommaviy madaniyat"ning salbiy ta’siriga nisbatan jamiyatda ma’naviy immunitetni mustahkamlash.

Ilm-fan va ta’lim integratsiyasini yo‘lga qo‘yish;

Lingvistika va madaniyatshunoslik bo‘yicha erishilgan ilmiy xulosalardan oliy va o‘rta maxsus ta’lim maskanlarida o‘quv-uslubiy qo‘llanma hamda manba sifatida keng foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, til va madaniyat - millat ustunini ushlab turgan ikki asosiy tayanchdir. Ushbu poydevorni asrash va mustahkamlash orqali biz o‘zligimizni hamda bebaho ma’naviy merosimizni kelajak avlodlarga bus-butun yetkazish imkoniga ega bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gumboldt V. fon. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu. — M.: Progres, 1984.
2. Sepir E. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu i kulturologii. — M.: Izdatelskaya gruppа "Progress", 1993.
3. Maxmud Koshg'ariy. Devonu lug'atit turk. Uch jildlik. — Toshkent: Fan, 1960–1963.
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. — Toshkent: O'zbekiston, 2007.